

Nicoline van der Sijs

Radboud Universiteit Nijmegen / Instituut voor de Nederlandse Taal Leiden

Contact: post@nicolinevdsijs.nl

15 eeuwen Nederlands: historische taalkunde in het curriculum!

1. Inleiding

In het dagelijkse taalgebruik zijn constructies als *het meisje die daar loopt* of *de meisjes waarover hij spreekt* heel gewoon, maar op school krijgen leerlingen te horen dat de norm is *het meisje dat* en *de meisjes over wie*. Zo ondervinden ze dat er spanning bestaat tussen taalnormen enerzijds en de taalwerkelijkheid en hun taalgevoel anderzijds. Dat die spanning het gevolg is van taalveranderingen en historische taalontwikkelingen komt daarbij meestal niet aan de orde. Terwijl dat tot veel interessantere lessen zou leiden en leerlingen zou stimuleren om bewust na te denken over wat taalnormen en taalvariatie betekenen, in plaats van regeltjes in hun hoofd te stampen. Wat zou er in zulke lessen kunnen worden behandeld?

2. Veranderingen in de taalwerkelijkheid

Dát de taalwerkelijkheid verandert, is geen verrassing voor leerlingen. Dat zien zij dagelijks om zich heen, bijvoorbeeld in de vorm van nieuwe woorden of leenwoorden (de gloednieuwe corona-woordenschat!). Maar aan de vraag waarom en hoe taal verandert, wordt nauwelijks aandacht besteed.

Om die vraag te beantwoorden, kan worden aangeknoopt aan constructies als *het meisje die* en *de mooie meisje die*. Dergelijke constructies gelden als kenmerkend voor immigranten, zoals Marokkaanse of Turkse Nederlanders. Hoe komt het dat immigranten de lidwoorden en de betreffende voornaamwoorden anders gebruiken dan moedertaalsprekers? De oorzaak is dat zij het Nederlands op latere leeftijd leren. Voor volwassen taalleerders is het, anders dan voor kinderen, heel lastig om de onregelmatige vormen van een vreemde taal onder de knie te krijgen. Daarom kost het ons zoveel moeite om de Duitse naamvallen goed te leren. Volwassenen hebben dan ook de neiging om onregelmatigheden glad te strijken: ze kiezen in alle gevallen voor één lidwoord (*de*, dat in het Nederlands veel frequenter is dan *het*) en voor één betrekkelijk voornaamwoord (*die*).

Na verloop van tijd kunnen (jonge) moedertaalsprekers dergelijke vereenvoudigingen overnemen. Dat is, zo blijkt uit onderzoek, momenteel het geval met het betrekkelijke voornaamwoord *die*: in de spreektaal komt dit steeds vaker voor, ongeacht de achtergrond van de spreker. Zo kan een taalverandering die onder immigranten is begonnen, zich verbreiden, totdat ze het nieuwe taalwerkelijkheid is geworden voor alle taalgebruikers. Maar zover is het op het ogenblik nog niet met het betrekkelijke voornaamwoord *die*. En dat geeft spanning tussen taalgebruikers in wier taalwerkelijkheid maar één betrekkelijk voornaamwoord (*die*), bestaat en taalgebruikers die nog een verschil maken tussen *die* en *dat*.

De Lage Landen zijn van oudsher een immigratieland. Dat betekent ook dat er altijd tweedetaalleerders zijn geweest die onregelmatigheden in de taal hebben rechtgetrokken. Hun invloed heeft ertoe geleid dat het moderne Nederlands fundamenteel verschilt van zijn moedertaal, het Indo-Europees. De Indo-Europese voorouder was namelijk een zogenoemde 'synthetische' taal: grammaticale relaties werden uitgedrukt met behulp van een groot aantal naamvals vormen die nog te zien zijn in een Latijnse constructie als '*anno domini*'. Dat synthetische Indo-Europees is in de loop van vijftien eeuwen geleidelijk veranderd in een 'analytisch' Nederlands: een taal waarin grammaticale relaties worden omschreven met lidwoorden, voorzetsels, voornaamwoorden en hulpwerkwoorden. Deze woordsoorten bestonden aanvankelijk niet; ze zijn pas ontwikkeld binnen het Frankische rijk (447-751), waar sprekers van Germaanse en Romaanse talen (de voorganger van het Frans) samenwoonden. Men ging toen zeggen '*int jaar ons heren*'. Naamvallen en woordgeslachten bleven in afgesloten vorm bestaan,

maar verdwenen na de middeleeuwen uit de Hollandse spreektaal, waarschijnlijk mede door de invloed van de grote groepen immigranten die zich vestigden in de rijke Republiek der Nederlanden. Toen werd het ‘*in het jaar van onze heer*’.

Het Engels en het Duits hebben eenzelfde ontwikkeling van synthetisch naar analytisch doorgemaakt als het Nederlands, maar in een ander tempo: het moderne Engels kent nog maar één woordgeslacht en maar één bepaald lidwoord (*the*), terwijl het Standaardnederlands er twee heeft (*de* en *het*) en het Duits drie (*der*, *die*, *das*). Het Duits kent bovendien nog veel naamvallen, die uit het Nederlands en Engels zijn verdwenen. De drie talen veranderden dus in verschillend tempo, en dat kan verklaard worden uit het feit dat Engeland veel meer en langer immigranten opnam dan de Lage Landen en Duitsland.

Ondertussen volgt het Nederlands dezelfde weg als het Engels: uiteindelijk zal ook het Nederlands nog maar één woordgeslacht, één lidwoord (*de*) en één betrekkelijk voor-naamwoord (*die*) hebben. Die laatste ontwikkeling voltrekt zich onder onze ogen. Voor leerlingen is het een eyeopener om te zien dat een hedendaagse taalverandering eigenlijk het gevolg is van een ontwikkeling die 15 eeuwen geleden is begonnen.

3. Veranderingen in de taalnormen

Leerlingen worden voortdurend met taalnormen geconfronteerd. Maar ze realiseren zich meestal niet dat die taalnormen en taalregels pas bestaan sinds de 17^{de} eeuw, toen taalwetenschappers zich bogen over de vraag hoe een standaardtaal eruit zou moeten zien om geschikt te zijn voor drukwerk en het onderwijs. Voor die tijd sprak en schreef iedereen zijn eigen regionale dialect. Allerlei taalregeltjes die nog steeds gelden als struikelblokken, zijn het gevolg van de regelzucht van die 17^{de}-eeuwse geleerden. Zij bedachten het kunstmatige verschil tussen *hen* en *hun*, *sommige* en *sommigen*, *na* en *naar*, en zij bepaalden dat *groter dan* beter is dan *groter als*.

Hoe toevallig die taalregels en normen tot stand kwamen, kan goed worden geïllustreerd aan de hand van de werkwoordspelling. Terwijl men in de middeleeuwen fonetisch, op klank, *hont* spelde, werd in de Renaissance voor het eerst het principe van de gelijkvormigheid geformuleerd dat voorschrijft dat we *hond* met een ‘d’ spellen vanwege het meervoud *honden*. Maar bij de werkwoordspelling – die leerlingen nog steeds tot wanhoop drijft – kun je met het principe van de gelijkvormigheid alle kanten op, en dat deden de 17^{de}-eeuwse geleerden dan ook. De een pleitte voor *hij word* naar analogie van *worden* (zoals *hond* naar *honden*), de ander voor *hij eett* naar analogie van *hij loopt*, een derde wilde *hij speeld* spellen naar *hij speelde*, een vierde pleitte voor *zetde* naar *schaamde*, een vijfde voor *gehoort* naar *hij hoort*, en weer een ander propageerde *gevoedt* naar *hij voedt*.

Uiteindelijk kwamen in de 18^{de} eeuw de huidige regels vast te liggen, maar dat was een willekeurige keuze die net zo goed anders had kunnen uitvallen. Dat relativeert zogenoemde fouten tegen de werkwoordspelling. Laat leerlingen in een les eens een consequente en gemakkelijk te leren werkwoordspelling ontwerpen. Dan ervaren ze hoe lastig dat is.

4. Veranderingen in het taalgevoel

Terwijl de taalgemeenschap bepaalt wat de taalwerkelijkheid en de taalnormen zijn, is het taalgevoel het domein van het individu. Leerlingen denken meestal dat dat taalgevoel bij volwassenen onveranderlijk is, maar dat is zeker niet het geval. Ieder individu wordt namelijk voortdurend geconfronteerd met de taalwerkelijkheid. Die taalwerkelijkheid kent veel variatie en er ontstaan voortdurend nieuwe vormen. Sommige daarvan vallen op en die worden dan soms op basis van het individuele taalgevoel afgewezen, omdat de taalgebruiker vasthoudt aan het taalgevoel uit zijn jeugd. Dat leidt ertoe dat jonge constructies als *zich beseffen*, *hun hebben het gedaan* en *hij is groter als mij* door veel taalgebruikers worden afgewezen.

Maar de meeste vernieuwingen komen op kousenvoeten de taal binnen en worden probleemloos onderdeel van het taalgevoel. Zo kregen in de 20^{ste} eeuw de modale werkwoorden *hoeven*, *kunnen*, *mogen* en *moeten* (weer) de functie van ‘hoofdwerkwoord’ of ‘koppelwerkwoord’, en hun betekenis veranderde. Ze drukken een graad van morele waarde of wenselijkheid uit (*het kan korter*, *schrijven kan beter*) of een bevel of toestemming (*dat mag niet*, *dat moet anders*, *dat moet uit de handel*). Dit gebruik is nieuw, maar je hoort er nooit iemand over klagen. Het botst niet met het taalgevoel, maar is direct geïnternaliseerd.

Als taalverandering en taalontwikkeling onderdeel worden van het taalvaardigheidsonderwijs, leidt dat tot verdieping van de lessen: leerlingen gaan begrijpen hoe het komt dat taalnormen en taalregels uit de pas kunnen lopen met het taalgevoel en de taalwerkelijkheid. Uit de taalgeschiedenis kunnen ze bovendien leren dat taalregels en taalwerkelijkheid uiteindelijk met elkaar in overeenstemming komen. De les van de historische taalkunde dat de fout van nu de taal van de toekomst is, zal voor leerlingen een geruststellende en leerzame gedachte zijn. Kortom: meer historische taalkunde in het curriculum maakt de lessen leuker en beter!

Referenties

- Trudgill, P. (2011). *Sociolinguistic typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Van der Horst, J. (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Leuven: Leuven University Press.
- Van der Horst, J. & K. van der Horst (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: SdU Uitgevers.
- Van der Sijs, N. (2019). *15 eeuwen Nederlandse taal*. Gorredijk: Uitgeverij Sterck & De Vreese.
- Van Rijt, J. & A. Wijnands (2017). “Taalnorm, taalwerkelijkheid en taalgevoel. De casus ‘hun hebben’”. In: *Levende Talen Magazine*, 104 (7), p. 4-9.